
Gure poeten malkoa

b

K O L D O I Z A G I R R E

b

Sentimentalkeria oso gaitz zabaldua da, eta ez nuke esanen —literaturzaleok haserretuko bazarete ere— osasungarria ez denik¹. Negar egitea edo negarraren lekuko izatea nardagarria da maiz, egia da, baina uste dut artistaren kongruentzia nardagarri bat ere badela. Edo nahiago baduzue, patu barregarria. «E pois que cada tempo ten seu tempo / iste é o tempo de chorar», esan zuen Celso Emilio Ferreirok. Beti da negar-aroa orde, poeta-rentzat. Arantzak egiten du eder larrosa. A, edertasunaren bila urratuaren odol tanta hori! Ez ote, funtsean, maluzeko malko bat? Inoiz lorez betea egon ohi zen otartxo hutsa jasotzean, malkoa isurtzen zaio poetari, eta honelaxe aitortzen du: «Ari dut negarra». Ez du nolana hiko, beraz, artista mota honek minberatasuna.

Lizardik malko poetiko asko isuri zituen, eta onartu beharko dugu noski denak ez zirela «ari dut negarra» esan beharrerainoko faltsuak izan. Maitearen heriotza, esaterako, gai «poetiko» izanagatik, semearenean ez bezala esperientzia errealean oinarririk ez zeukana, oso trataera desberdinez aurkezten digu «Mattasunaren illetea»-n edo «Etxeko kea»-n; amonarena lantzen duenean berriz, alde handia dago «Amona» izeneko hartatik «Biotzean min dut» ezagunera:

¹ Koldo Izagirre idazlea da. XX. Mendeko Poesia Kaierak bildumaren prestatzailea da.

Amonatxo bat bakarra daukat
iñoiz ez lukena il bihar...
Itzaltzen, baña, baidakust eta
barrenak dagidat negar
(...)
Au neke latza!... Zergatik ete
biyotzak dagidat negar?...
Amonatxo bat bakarra daukat...
Ene!... eta berak... il bihar!

Hasperen hori posea da, lantu artifiziala, sentimen-
dua zinezkoa izan litekeen arren. Poesiaren gehiegiak,
izan ere, kalte egiten baitio poesiari, eta poema hau ne-
gartia da, malkoa ezkututzen du desmasiak. Poeta lanbi-
dea ikasten ari da, 1925ekoa zen poema. Modu errealista-
goan landu zuen gai bera bost urte geroago:

Ol bat yaso ta ikusi
dut musu ximela:
parre-antxa, bizirik
balirau bezela:

(Ots!

Ots!

ler adi, biotz!)

ordun, ixar bat biztu
du nere gau beltzak.
Begioi malko ixil bat
dardarka darite.
Noizbait itxaro-kabi
biur dan biotzak:

(Ots!

Ots!

yauzika, biotz!)

«Agur! (oiuka dio)
gorputz ximur maite!
Agur, amonatxoa!
Egun Aundirarte!...»

* * *

Biotzean min dut, min etsia,
zotiñik-gabeko negar-miña.

Alatsu txoriak, uda-ondo,
negua du galazi-eziña.

Abadiak antolaturiko Lore Joko haietako batean (Sara, 1867), «Ni nauk euskaldun, bai aspaldikoa / egundaino aizkorak ezin hautsizkoa» esanarazi zion Elizanburuk arbola bati. Lizentzia honek sortu zuen galarrotsik, epaimahaiak behintzat juzku estua egin zuen konposizioaz, zuhaitzek ahorik ez dutela-eta. Poesiaren librotasunaren aldeko borrokak —Vinson gerrilari bakar— itxura formala hartu izan du maiz, baina formaren ardurapean poesiaren funtzioaren nolakoa dago beti, eta horretan berebiziko garrantzia ukan zuten Xabier Lizardiren jarrerak eta obrak, ingurune hiperpolitizatu batean beti jokatu zuelako poesiaren autonomia begiratzearren. Horrela, olerkariak mende erdi eta gehiagoan ezin egin izan zutena burutu zuen Lizardik: «bezala», «iduri», «antzo», «hala» moduko alderagailuak eta gidoi-parentesiak baliatuz, gure poesiaren garapena azkartzeko baitezpadako tresna eman zigun: analogia poetikoa.

Gure poetaren aurkikuntza horri esker dakigu orain udaberria urdinez janzten den neskatxa dela; elurtzaren hondarrak «emazte zuhurraren zapiak» direla; basoa «atsedenaren eliza» dela eta uda «suzko itsasoa», eta hura dugula «uda igarotzeko ontzia»; izotz ondoko eguzkia «neguaren barrea» dela eta «neguak bere sudur ospeldu zorrotza» sartzen duela gure etxean... Aurkikuntza xalo eta partzial hauek bideratu zuten poeta, apurka, adierazpen ausartagoetara: «Aingura bota dut Arratsaldean / Oina ezarri dut Udazkenean.» Iruditeria mailako lorpenok, alabaina, ez zuten poeta errazkerian mugatu. Orixek aholkatu moduan beti goragoko asmoz, bere poemek gero eta distira partzial gutiago dute, metafora baliabide tekniko bezala ulertzetik poema bera metafora handi bat bezala lantzerako jo baitzuen, amonaren heriotzaren trataerak, adibidez, frogatzen duen bezala: «Biotzean min dut» eresitik «Asaba zarren baratza» eta are «Euskal Pizkundea» poema sinbolikoetara dagoen aldeak adierazten du poetaren eboluzioa.

Otañoren malenkonia ukatu zuen Orixek, eta Amerika hartu zuen ziegatzat, bere barrenekoak entzuteko. Otañok, izan ere, egiten ahal zuen amets Euskal Herri jator batekin, presabiniano, euskaldun, baserritar, eternoarekin. Egia da «Zazpiak Bat» izeneko poema egin zuela, egia da semeari aizkora eskuan hartu eta indarka hasteko esaten diola galdutako foruei eginikoan, baina funtsean ez du beste Euskal Herria bat amesten, eta ez da zapaldu bat, subjektiboki. Orixe zapaldu handi bat da, ezin du malenkonian aterbetu, atzean uzten duena herri baten suntsimendua izan da, eta urteetako alferrikako lan bat, maila pertsonalean. Bi polo horien artean, «Amerikako pampetan» eta «Amate baten itzalpean» poemek hartzen duten mende erdi horretan eta biek ere ordezkutzen duten jarrera guztiz kontrajarri horien artean kokatzen da, nolabait, exilioko poesia.

Hiru izen nabarmenduko nituzke nik exilioko poetak bezala: Monzon, Etxebarria eta Zaitegi, eta azken hau hartuko nuke exilioak, exilio politikoak alegia, sorrarazi ohi duen poesiaren egile eredutzat. Utzitako lurraldearen deia, hizkuntzaren hotsa, galdutako lagunak, urrundutako zapore, hotz-bero eta koloreak, herrimina, malenkonia, etorkizun libre baten ametsa... inondik ere, poeta exiliatuen prototipoa izan genuen Nazim Hikmet-en gaiak dira (Arestik itzultitako *Lau Gartzelak* hartan baino hobe ikusi genitzakeenak *Lanbide gogorra dela erbestea* izeneko bilduman). Horiexek dira Iokin Zaitegiren gaiak ere.

EUSKEL KANTA ATZERRIN

Euskalherri laztana, nire pake-giro!
Gogoz beintzat, zugana banator berriro.

Oi! urrezko atedun amets-baratz urdin!
Andre Poesi lagun, natortzu errimin.

Begiak malkoz lauso, biotzak poz-dardar...
ta erriko bidaso buruak darakar.

Atzerrin dut iauregi, txabola txikarra.
Nire goseran ogi, begien nigarra.

Erri, zure gomuta niregan gau t'egun:
zurekiko apeta orain dut ezagun.

Begitan zaitut eder, izar antzo dirdai:
gogoz bazterrik bazter ari nauzu aznai.

Nire aitak matsondoaz apain zun leioa:
makur adar-iariorz dan txermenondoa.

Saroi itzaltsuenean dago basetxea:
mendi barrutietan esirik larrea.

Gazteak inularrez maite duten dantza:
alai baseliza-aurrez dager enparantza.

Ioale ots ezauna urrundikan dantzut:
iduri aur bakuna, nauzu belarri-zut.

«Txirikiti-txainia, biar igandea:
Ai nuke kantaria, nire tripa ase».

Gau-ametsaren zeru! Sagastian nabil...
Bai zutela ao-keru, sagarrak nire urbil.

Zure ilerrin bederen, biar edo etzi.
ai nuke gentza-atseden, gurasoen erri.

Beti erbestean idatzi zuen poesia Zaitegik. Gazte zelarik ere, ikasketak amaitzen ari zen Belgikatik igorri zizkion bere zirriborroak Lizardiri. «Olerkari-arnasa izanik iruditzen zait lanari ez diozula ekiten behar adina astiz, bihoztzean dezuna lasterregi jalgitzen dezula, hots, neurtitza aski landu gabe, bixitu gabe». Lizardiren diagnostikoa zuzena zen hagitz; esan liteke gerora ere Zaitegik ez zuela bere poesigintza behar adina landuko, gogoz ekin zion arren. Ia beti isurtzen zaio prosaismoren bat, eta gaia lantzeko erak askotan dauka artifizialtasunetik. Zaila da sorteriaren nostalgiaz topikoetan ez erortzea, eta esanen genuke horretan oinarritzen dela, hain zuzen, erbesteratuaren gaitza: iragana du etorkizun. Iokin Zaitegik dotoreziaz, goi-asmoz eta neurtitzetan zenbait berrikuntza ekarritz pairatu zuen gaitz hori.

Poema horretan neke handirik gabe atzematen ditugu Lizardiren eraginak poesiaren pertsonifikazioan eta aditz trinkoen erabileran, barbarako, baina batez ere poetak begiak lauso, malkotan edukitzeak, dakarkigu Lizardi akordura. Bai, sentimentalkeria hori ere Lizardiri zor dio gure poesiak, eta poeta berez malkontzi hutsa delako us-

teak baluke arrazoirik Salvatore Mitxelenaren formula eder hura irakurrita, «zeinen ederra den olerkaritza / biotzak min duenean!». Aipatu behar ote dugu hasperen honen iturburu testuala? Prefosta, Lizardiren obra osoa laburbiltzen da hor.

Lizardiren eragina luzea eta sakona izan zen, huraxe baitzen erreferentzia nagusi eta baliagarri bakarra gerraondoan hemen, barne-exilioan, idazten hasi ziren poetentzat. Lekuona gazteak ere, gazteago zenean, Lizardiren eraginpean idatzi zituen bere lehen poemak. Sozial-errealismoaren eragina ukan zuen gero, existentzialismoak kutsatu zigun ondoren... baina ez ziren, haatik, noraezean eginiko ibiliak. Sortzaile kontentagaitza estiloan, Lekuonak aitortua du ez dela idazteari lotzen «luma berritu zaiola nabaritzen ez duen bitartean». Egia da, testua obra estetiko konplutua bezala aurkeztu izan digu beti. Bere poemak, eta baita liburuak ere, sistema koherenteak dira, perfekzio batean eskaintzen zaizkigu. Horregatik ez da Juan Mari Lekuona epigono izan inoiz, ibili den eremuetan. Ez du lizardismorik egiten, ez aretismorik. Edonoizko fase-takoak direla, inkonfundibleak ez ezik balio absolutuko poemak ditugu bereak.

Errota zahar maitea,
uraren ertzean.
Uraren ertzean ta
basati beltzean:
Negar egiten duzu
alea txetzean.
Ni ere triste nabil
zutaz oroitzean.

Zotin sekua dagi
errotarriak.
Itzalitako izar-distirak
dira niretzat zure begiak.

Izar eder bat dago
hor goiko lepoan.
Errota zaharra, berriz,
errota zokoan.
Berebiziko pena

badaukat barruan:
Ezin gintezke bizi
elkarren ondoan.

Bizitza-legea
nahi dut onartu.
Horrela beharra
koraiaz hartu.
Berez dihoana
zertan behartu?
Nigan, ordea,
ez nauzu fio;
nire ahalmenak ez du balio.
Sentitzen badut
berriz haren kanta
(errotaren tranka)
barne-minduraz nagoke berriro...
Errotaren oihuz
maluraz nauzute.
Zigor hau nirekin
izango dut beti
hiltzen naizen arte!

Lizardiren «Zuaitz Eroria», Lauaxetaren «Langile eraildu bati», Lekuonaren «Errota zahar», Miranderen «Zakurhila»... oro har, erori, kolpatu edo suntsituaganako atxikimendua nabari dugu guztietan, badirudi poetek barneratua dutela derrota kolektibo bat, alegoria desberdinetan kantatzen dutena... Aspaldiko kontua da Elizanbururen «...aizkorak ezin hautsizkoa» hura. Epikotasun lorios betetik urrunduta, suntsimendu baten zantzuak kantatzen dizkigute XX. mendeko poeta gailenek. Derrotaren kontzientzia honek ez garamatza ordea malkokeriara: poetak askatasun egarri handi batean kantatzen du «hegoak ebaiki banizkio...». Hain zuzen, «txoriñoak kaiolan tristerik du kantatzen...» horren ondorio eta erreakzio dugu, poeta ez baitago jadanik kaiolan, ez da identifikatzen ez zuhaitzarekin, ez langile erahildurekin, ez zakurrarekin, kanpotik ari da —derrotatua baina biktimismoz gabe— eta gorazarre egiten dio eroriari, hari zuzentzen zaio, memorian jasotzen du, bere poesia ez baita lanturako, malkoa isuriko duen arren. Irakur dezagun berriro Lekuonaren poe-

ma: errotaren oihuz —interpreta bedi oihu ezaren oihuz—
maluretan den arren, «bizitza-legea nahi luke onartu», eta
aitorpen horrek darama gero Porlandi-ra:

Baina utz dezadan
artzain bizitza ezti,
baserri birako
bakezko barruti.
Mindura berrian
kanta nahi dut beti.
Min dut egiazki.
Baina hobe dugu
gauza asko galtzea
eta ez pobreak
goseak hiltzea.

Poeta malkontzia izanen da, baina ez negartia. Are
gehiago, negarretik malkora dagoen bilakabidea da gure
lirikaren eta are gure poesia moderno osoaren garapena.

Zuaitz bat, urtezua, lurrera botea...
Zaarra izanagatik bazun ark osasun betea!
Ondoan orra agiri, zornak ezotua,
aizkora ankerraren ebaki sarri-berritua.

Ererikoan lurraren kontra hautsi ez diren adarrak ze-
rurantz luzatzen ditu erruki eske; zuhaitz lagunak dar-dar
batean daude, lurra nahigabez, haizea zinkuruz, ihes dagi-
te txoriek... Amiltze honen deskribapenaren ondoren, es-
ker gaiztoaren parabola bat garatzen du Lizardik, gizakia-
ren ezinasearen alegia bat zehazki taxuturiko laukoetan;
azkenik badatoz idiak, itzainak kate bat lotzen dio, zerra-
ren hotsa entzuten da urrunean...

Baaramakete, eraman, zuaitz eroria...
Errukia garaituz, betor nerekoikeria.
Baaramakete, eraman!, bestela mendia
ezpainikek gehiago begiaren pozgarria.

Badaramate zuhaitza noski, eta adarrak kenduta en-
borra emanen diote zerrari, ez zaigu besterik esaten. Lizar-
diren poema Arestik jarraitu zuen, dokumental beraren
hurrengo sekuentzia balitz bezalaxe.

Aleman barkua atrakatu da Zorrotzan.
Zimentua dakar, ehun kiloko sakoetan.
Bien bitartean
Anton eta Gilen zeuden
zerrarekin
tronko hura erdibitzen.
Sokarekin...
Eztago kablerik...
Bestela...
Tira eta tira,
Orain Anton,
gero Gilen,
eznaiz hilen,
Gilen.
Hemen euskeraz
ta han erderaz.
Birao egiten zuten.
Okerbideak ezpaitaki mintzaerarik,
berdin tratatzen baitu
erdalduna
eta
euskalduna.
Arbolaren neurriak hartu nituen.
Antiojuak bustitzen zitzaizkidan.
(Amak gauean pentsatu zuen errekar
erori nintzela). Eta esan nuen:
*Beti paratuko naiz
gizonaren alde.*
Gilen.
Anton.

Ikusi duzuen moduan, Lizardiren poema irauli egiten du Arestik, eta ez nagusiki ruralismoa gaindituz zuhaitza Zorrotzako portura ekartzen duelako; hori, garrantzitsua izanagatik, bigarren mailan ezarriko nuke nik. Poema bietan metafora zuhaitza da, baina Arestiren begiak ez du naturan pozgarri, gizakiari erreparatzen baitio lehenik, horixe da batetik bestera dagoen koska ikaragarria. Lizardiren poeman «aizkora ankerrak» bota du zuhaitza; itzaina keinu tragiko bat diseinatzeko baliabidea besterik ez da; lana bazegoen, langilerik ez. Arestirentzat zuhaitza lanaren metafora da, ankerkeria ez dago zerran, baizik eta

langileei eragiten zaien izerdian. Lizardik urrunean entzunarazten digun zerra-hotsak zirrara sentimental batez durduzaten gaitu, zerrautsak errautsa ekarki gogora... Arestik ez digu zerraren hotsa entzunarazten, trontzalarien biraoak baizik, handik Anton, hemendik Gilen, biak berdin madarikatzen... Eta eszena horren aurrean, Lizardiren kontenplazioa ukatzen du Arestik, ikusle pasibo izate-tik poemaren zati izatera ematen du urrats poetak, enborraren izariak hartzen ditu okerbidearen handia neurtzeko. Pauso horretan, sinbolismotik errealismora dagoen alde iragaten du euskal poesiak, mende honetan gure poesiak ezagutu dituen iraultzetarik bat ekarriz.

Neurtzerakoan antiojuak bustitzen zitzaizkiola esaten digu poetak. Negar egiten duela ulertzen dut nik, gizonaren ahuleziaren eta lanaren handiaren arteko desorekak amorratuta, inpotentziak gainez eginda. Malkoa isurtzen zaion aldi bakarra du ia bere obra osoan, eta zeharbidez aitortzen digu, ahalke da, ez du lirikotasun merkea egin nahi edo sentimentalkeria baliatu. Lizardik zuhaitzogatik egiten du negar, gizaki abstraktuagatik; Arestik izenak eta izerdiak ezagutzen dizkien gizakiengatik egiten du negar, gizon konkretuaren alde dagoelako: Anton, Gilen.

Arestik modernotasun bat ekarri zuen *Harri eta Herri* obrarekin, bistan da: negarra desagertu egiten da, malkoa txukatzen du, esan liteke poetak debekatu egin nahi duela lantua, kontestaziorako, salaketarako duela poesia.

Esanen dute
hau
poesia eztela
baina
nik
esanen diet
Poesia
mailu bat
dela

Horra definizio arestiarra berez definiezina omen den arterako. Irakurri batean sinplista dirudien ozarkeria hau onuragarria gertatuko zen gure poesiarako. Jokin Apalategiren *Burnitik* poema liburuaren portada gorazarre inplizi-

tu bat izan zen, I letraren ingudean jotzeko mailua da esku batek eusten duen T letra; mailuaren forma hartu zuen Artzeren poema bisual ezagunenetakoak; Ibon Sarasolak omenezko interpretazio formalista bat egin zion: «mailu guztiak poesia dira, baina ez poesia guztiak mailu»...

Azalean baino ez da xaloa definizioa. Huts larri bat egingen dugu mailuari, esate baterako, harria bera kontrajartzen baldin badiogu. Errazkeria da hori, benetako poesia iraintzen duen ebidentzien eremua. Irudi hori, bestalde, Iokin Zaitegik baliatua zuen lehenago, «Argin zarra» poeman:

Erriko arrobian
ari nauzu argin,
etengabe diardut
gau ta egun... ekin!
nekeak leporatuz
biotz-eskuak min,
nere amets ederra
egi biur ledin

Arri mokorrak artu
ta, gogoa larri,
nere bizi osoa
barren diet iarri:
arpikoz iardun oi dut
buru ta belarri
gai zakarrok itzuli
nairik izar-arri

Poema definitorio hartaz gain *Harri eta Herri*-n mailua aipatzen duen bakarrean, «Kantabriako itsasoa kolpeka jotzeko» darabil Arestik. Ez dezagun, beraz, poetak hitzari eman dion balioa makestu, mailuak goragoko zerbait adierazten du. Estetika obrerista baten aldekoa dirudien deklarazio honek badu barnean egia sakon bat. Ez du agintzen nolakoa izan behar duen poesiak, honen izaeraz eginiko hausnarketa baizik ez da. Mailua lanabesa baita, poesia tresna da, ez helburu. Honenbestez, Arestik trenkatu egiten ditu «arteak arte alde» leloaren hari ugariak, zertarako bat daukalako da poesia baliabide. Gabriel Aresti idazle fundazionala egiten duten osagarrietako bat dugu hau. Mailuaren sinboloaren bitartez, euskal poesia au-

tokontzientziara iristen da, bere burua definitzen ausartzen da. Aitor dezadan, niretzat behintzat, harako «etorkizunez beteriko arma» kurtsi samar hura baino bortitz eta baliagarriagoa egiten zaidala bere biluzian, edozein joera literario hautatuagatik.

Alabaina, gure poesiak arbolaganako errukia gizonaganako maitasunaz eta honen aldeko borroka aldatu zuen arren, malkoak badu halako indar misteriotsu bat poetari idaztera eragiteko, poeta hori «poeta errealista» izanagatik, beharbada poesia ez delako espiritu hiperminberen terapia bat baino. Kasu hau dateke, besteak beste, Manex Erdozaintzi-Etxartena. Poesia ez zela bakarrik sentimendu bat, tripako mina ere bazela, borroka baten elea, defendatu zuen gure poetak. «Iragana eta geroa orainean lotu nahi lituzkeen amets bat» du poesia, bakoitzaren bizitzeak dakarren tirabiraren gunea, eta honen hitza. «Poesiak ez du buru-buztanik, baina ez da gezurtia.» Ezta dolamen kantua ere, baizik eta «bere kuskutik ateratzen ari den langile gizarte baten elea.» Hitzok estu hartuta, iritzi okerra aterako genuke Erdozaintziren poesiaz. Itxaro Bordak ongi ikusia duen moduan, Erdozaintzi saiatzeko da Iparraldeko kutsu erlijiozko poesiaren eta Hegoaldean garai horretan idazten zen poesia sozialaren artean bide liriko desberdin bat bilatzen. Presuner ohien frantsestasuna madarikatzen du eta herriaren izerdiaz liluratzen da, egia da, baina bere poemak irakurritz ikasiko dugu, hala berean, nola kanta primadera bihotzean edo zein hasperen egin izarrei beha.

Gau bilduan
Nigar bat ixuri nuen
Izen baten gainean...

Bizitzaren adin borobilduan:
Akidura eta higadura
Joaten zaizkidan urteen nostalgia
Urrunean galtzen diren oroitzapen higatuak
Bizitzaren adin borobildua!

Gau bilduan
Nigar bat ixuri nuen
Izen baten gainean...

Nigar bat
Tristeziaz betea
Oroitzapen higatuen nigarra!

(...)

Izen ahantziak lerro-lerro
Izen ahantziak beren bizitasunean
Goiz hontan gogoratu zaizkit
 Berriro
 Atzartzean
 Izen ahantziak lerro-lerro
Izen ahantziak beren saminean
 Goiz hontan piztu dizkit
 Suak
 Eta gogoratu zaizkit
Berriro...

 Gauaren suan
 Nigar bat ixuri nuelakotz
 Zure izenagatik...

 Nigar bat
 Epelduraz betea
Izen gogoratuen nigarra!

Bizitzaren gutizia borobilduan:
Hats eta izerdi
Heltzen zaizkidan eleen murmurika
Urrunean ageri diren begi bustiak
Bizitzaren gutizia borobildua!

 Nonbaiteko
 Elearen hitzak
Soaren dirdirak
 Musuaren beroak
Soinaren mugimenduak
Itsasoarekin
haizearekin...
 Bizitzaren gutizia borobilduan
 Igurikatzen ditut
 Zure izenaren harainditik...

 Zure izenaren honaindian
 Nigar bat ixuri nuelakotz,
 gutzizia berrien nigarra!

Tankera hartu diozue noski, poetak bihotzetik egiten duela negar, hor hartzen baitu min. Oinazea ez da beti malkotan neurtzen, beraz, baina onartuko didazue noski bihotzaren malkoa ez dela posible lehenago malko fisiko bat ez baldin badago; alegia, analogiaz baliatzen dela sortzailea. Bihotzak begiaren ordezkoa egiten du askotan, baina begiek bideratzen dute sentimendua, ikusiz edo ikusia izanez, horregatik titulatzeko da poesia liburu eder bat *Biotz-begietan*. «Ene bihotza!» esaten diogu maite dugunari, baina «inoren begikoa» izatea ez da maitatua izatea? Lope de Vegak bildu zuen koplak hartan, «zure begi ederrok / ene laztana / katiburik naukate / librean nintzana» irakurtzen ahal dugu. Ez al da honen aldaera bat Laboak kantatzen duen Manex Pagolaren letra hura? Maitearen begiak oso gai errepikatua dugu lirika guztietan, liluratzeko baitira begiak, baita min emateko ere, edo liluratzeko malerusteko... «Berritzen ar'iz, Xuria / Nitán, egun guzietan, / Noizten begietan / Egin erautan zauria...», kexatzen zen Oihenarte. Begiak edertasunaren graduak dira, eta edozein izan liteke kalitatea: handiak izatea, txikiak izatea, beltzak izatea, argiak izatea, alaiak izatea, tristeak izatea... Ez al zuen jabearen begiak gizentzen behia? Eta alderaketaren zaborra barka diezadazuen, oroitaraziko dizuet maitemindua beti «itsuturik» dagoela, alegia, ez duela besteek bezala ikusten. Edo ez duela ikusi beharrik, «lanbroak izkutatzen dizkionean» maite ditu poetak gure bazterrak. Errealitatearen arbolak, izan ere, bai baititu sustrairen batzuk geure barnean.

izarrak itzaltzeraino
dira argiak
maitea
zure begiak
zure begiak
maitea
izarrak itzaltzeraino
dira argiak

Poeta bera itsutzeraino dira maitearen begiak eder. Baina zotin liriko bat espero genuelarik, hona hemen poetak proposatzen digun errematea:

lastima! apoak joan beharrak

Berariaz eginiko itsuskeria da hau, umore beltzeko tanta bat. Halako ugari ageri dira J.A. Artzeren lehen aroan, onustea eta zurrunkeria kolpatzeko probokazioak diren lizun-zikin eginiko poemekin batera, egituraz oso sotilak diren zenbait testu laburretan isuritako lirikotasunarekin kontraste handia egiten dutenak. Horixe zekarren Artzek bere lehen liburuan, baina ez gintuen horrengatik hainbeste harrotu euskaldunok —literaturzaleok zein euskaltzaleok— *Isturitzetik Tolosan barru* hark. Estreinakoz, liburua objektu artistiko bezala ageri zitzaigun, alor anitzeko lanketa batean. Abangoardia literaturan sartua genuen plastikaren eta ozentasunaren eskutik; liburua ikusi eta entzuteko eszenario multiplea da, kaligramak eta hotsezko eskulturak eskaintzen zaizkio irakurle aktibo bati. Berbak ontzi ere badirela erakusten digu Artzek, barruan sartuta arkitektura miresten ari garela poetak jo egiten du; orduan durundio batek kordokatzen gaitu, hitzaren sus-traira garamatza, ia aro aurre-semantikora, hotsera, totelkatze primigeniora. Baina ez da ozentasun hutsa, marrumak kontzeptu bat ezkutatzen duela ohartzen gara, zentzumenak erreskatatu digulako. Ez irakurtzeko bakarrik, ikusteko ere balio dutela begiek oroitarazten digu poetak, belarriek entzuteko bezala. Artzeren ozendura-jokoek baliio sinbolikoa dute, fonosinbolismoa dira.

Begia eta begirada oso elementu inportanteak dira zenbait poetaren obran. Otamendirenean aldian behin indar bereziz ageri zaigu, Lekuonarenean maizago, eta ia aro guztietan, balio desberdinez. *Ilargiaren eskolan* liburuan lehenengoz aztertu zen gurean errealitatea hausnarketa estetiko gisa. Hartan kontenplazioak ez zeraman hasperenera, zehaztasunera baizik, Lekuonaren esateko dotoreziak aragotu baino egiten ez duen sentsualismoan hala ere:

ILE-ADATS 2 (Zatia)

Hor dugu munduaren kolorea;
hor genbilzke ezpata xumeen aurrean uzkur;
hor egin diezaiokegu besteren bihotzari

begi itsuzko soa;
hor, hain zuzen, lasto zerratuen plegu artetik.

Gure oroimen mitikoan introspekzio baten antza duen antropologia poetiko bat egin zuen poeta honek *Mi-modramak eta ikonoak* liburuan, zientifismoak eragozten ez dion telurikotasunez. «Oihaneko drama» poeman molde ezin ederragoan deskribatzen digu amoranteen enkontrua, gure arbasoen aurreneko pasiozko sukarra:

Biz-bat zegiten irripar konzentrikoa
eta irensten begiraden ogi berria

Begiaren balioaren eboluzioan ziklo osoak ikus genitzake Artzeren poemagintzan, elementu horretan oinarrituta osatuko genukeela, nago ni, Hartzabalgandik Hartzutenganaino datorren haria. Entzun:

Itsasoan sakonago
eta urdina ilhunago.

Itsasoaren sakona
barrentzerik
ez dut ukan
zu agertu aurretik,
zure begiak eneetan
pausatu dituzuino.

Ortziaren barrena
sakontzerik
ezin ukan dut
zure begiak eneetan
pausatu aurretik,
zure begietan eneak
murgildu ditudaino.

Ortzian barrenago
eta urdina argiago.

Ortzia lorez, lurra izarrez liburu mardularekin Artzek giltzerdi egin zuen bere poesigintzan. Alienazioaren denuntziak haratago jo nahi du, moral askatzaile bat proposatzen du nitasun espiritual batetik kaos antolatu honi aurka egiteko baino gaintzeko. Gizarte materialista honetan ez etsitzeko ahalegin poetikoa da bere azken obra ere, salmodia kutsuko hegalditan antolatua. Poetak ez du galdu, haa-

tik, hitzaren alderdi guztiak ustiatzeko talentua, baina orain joko haiek zama semantiko handiagoa dute, eta esan liteke adieraren arabera antolatzen direla. Lehen zeukan espazioaren eta soinuaren ardura berberaz, orain Artze abiatua da formaren liberaziotik barnearen liberaziora.

«Zure begiak eneetan» edo «zure begietan eneak» dioenean transzendentzia bati ari zaio Artze, Espriuk —erreprotxe izpi batean, ene ustez— «betazalik gabeko begia» esaten zion berari... Artzek poema hau argitaratu zuen urte berean eman zuen ezagutzera Patziku Perurenak bere *Emily* liburua, eta hartan irudi berdina erabili zuen, bitxia da, «zureetan eneak», hitanoz baina:

Bi aldiz elurretan
galdu nizkinan hireak
Bi aldiz elurretan
galdu, hireetan eneak

Bi apaburu eder
ur garbitan erneak
poza niri hireak

Bi sagar zuritan
bazkatzen bareak
zauria hiretzat eneak

Bi loreño horitan
malkotan erleak
eztia niretzat hireak

Bi leihoak itxirik
barrenutsik etxeak
tristura hiri eneak

Bi aldiz elurretan
galdu nizkinan hireak
Bi aldiz elurretan
galdu, hireetan eneak.

Poemak, asmatu duzue, «Begiak» du izena. Begiak ez ezik belarriak, mihiak, sudurrak, eskuak har dezaketen oro egiten du bere eta barne Patziku Perurenak. Koloreak, hotsak, dastak, usainak, ukituak... hau da, naturaren ñabardura guztiak izendatzeko ahalmena daukan poeta dugu Perurena. Halako jakinduriaz non esan bailiteke gure ruralismo

guztiak deskubritu ezin izan zuen Naturaren kantore handi bat dugula bere obra. Ez ordea jarrera ideologiko edo aldeurreko hautu baten ondorioz; ez dugu haren lanetan deus aurkituko elaborazio hutsez egina, dena ematen zaigu lehenagoko hausnartze zuhur baten ostean —hitzaren adiera jatorrean, «auzmartze» baten ostean, berak esanen lukeen gisan—, Perurena zentzumenen poeta delako lehenik: berezko dohain garesti horixe dauka. Bere obra ugarian paisaia ageri zaigu protagonista nagusi, eta ondorioz poetaren bakardadea nabarmentzen da. Honek ez darama, hala ere, Orixeren naturarekiko urtze mistikora edo sentimentalkeriara; Perurenak panteismoz bizi du ingurua, telurikotasun hurbilean, hizkeraren narotasun liluragarrian.

TESTAMENTUA III

Aurreneko ametsa itsu jaio zela egin
Eta geroztik koloreak asmatuz bizi da:
Silabak zuriak dira; beltzak aditzak.
Urdinskak adjetiboak eta berdeak hitzak.

Haize finak baditu mila kolore
Hamazazpi gorri eta bost more.

Isiltasuna zuria da; atsegina grisa, eta
Tristura horia, sagar umoen gisan.
Esperantza marroia, desioa berdaska
Eta amodioa beltza, elurraren seaskan.

Gau suak urdinak dira, eta urak gorriak
Oroimenaren erreka ilunean etorriak.

Euskara ere horizta da, zeruko lizardian
Eta erdarak oro urdin, lurreko izardian.

Odola beltza dugu; poza hits zurizta
Eta oinazea, betiko aitzaki gorrizta.
Sinismena xuri beti, hots, beltz xikina.
Politika berriz, gorotz ustel urdina.
Gobernua betroia, eta iraultza nabarra.

Zuribeltza gure egia, eta bizitza negarra...
Negar gorri lehorrak, berdez heza beharra.

Lirikotasunaren helburu nagusienetakoa hitza hizkeraren kutsaduratik libratzea dugu, poetak bere bihotza bi-

luzten duen bezalaxe soiltzen du testua, zinezkotasuna helburu. Apaingarria, ederra bada ere, askotan ez baita adierazkorra, aitzitik, kutsatzailea da. Estrofatik bertso libreira egin zuenean, Juan Mari Lekuonak mantendu egin zuen aldizkako errima bat, eragin handia zeukana hala erritmoan nola tonuan, sententzia biribiltzeko; baina ge-roago poema-multzoen errematerako kopletan eta zirkunstanziazko bertsoetan baino ez zuen erabili («Liburuen karraxa»). Puntua estrofa klasikoetara ekarrita herri poesiarren baliabideak eta haren zama ironikoa erabiltzeko duen trebetasuna nabarmendu zen; bestetik, bertso libreira puntuaz osoro biluzita bere poemak kontzeptualki guztiz zehatzak bilakatu ziren, eta hau salbuespena da lirikan. Uler bedi, ez naiz esaten ari Lekuonaren poemak maila denotatibo hutsekoak direnik, baizik eta konnotazio errazetatik eta esangura libreegietako formulez goiti, poesiarren esentzialismo batean mugitzen dela sortzailea. Edergailua ez baita bakarrik forma mailan atzematen, apaingarri esaten dugun hori izan liteke mezuari desmezu egiten dion joko kontzeptuala ere. Eta soberakinak sobera dira beti.

gogoratuko duzu heriotzak zuen masaila horia
gelako itzal ketsuan
agurea eta amona aulki marroietan
betebarrekin jarrita

korridorean zoru freskoa
pauso ahul batzuen azpitik
eta negar pixka bat isilik
haurraren bideak leuntzen

bi koadrotan arbasoak
denbora hatzetan balego bezala
eta behakoak horman erailak
edo ezpain gorrien puzturan

jendetza triste marmarka
besarkadak eta intsentsua
pertsonek joateaz solasa
eta bihotzean gorde ezin lurpera zeramaten kaxa

eskaileretan beherantz baldar
karreran

kalean
airean

geldiro kanpaiak
haurtzaroa iheska
arropa beltz haiek
eta atea itxi zuteneko danbada

Aldera ezazue heriotzaren ikuspegi hau Lizardiren «Biotzean min dut» harekin... Hemen dagoen negarra ez da poetarena, poetak malkoaren edertasun mindua atze-man nahi duelako, ez besterik, eta hori zaila da zinez hainbeste malko dituen arte batean, eta euskal poesian «anpuluak» ere badauzkagu, perla komiko horiek, niri behintzat modernista latinoamerikarren hiztegi anpulu-tsua —barka— gogorarazten didatenak.

Isiltasunetik oso hurbil egon ohi da lirikotasuna. Nahitarat aukeraturiko apaltasun horri esker eta sentimenduen esate xahu batean sortzen du Jose Luis Otamendik ere giro liriko berezi bat, inguru liluragarri bat, irudien zailan ez baina gardentasunean oinarrituta hunkitzeko ahalmen aparta duen sistema bat. Otamendi lañotasunaren poeta da, poesiari «poetikoa» den oro kenduta gelditzen den kristal garbi horixe eskaintzen digu, bere hitzak hunkidura aratzetarako gomita dira. Kanpai geldo horiek, agian, malkoak dira, baina gela ketsua zen, beharbada horrek eraginak dira. Nola nahi den dela, marrurik gabeko malkoa dugu, malko isila, baita besteenean ere, haurraren bideak errazteko... Elementu gutxi eta oso aukeraturikoren inpresionismo bat da Otamendiren lehen poesiarioa. Azkenaldiko poesigintzan berriz elementuz hornituago ematen digu bere lirika, eta joera barroko hau ez da metatze hutsa, sentimenduen konplexutasunak behartzen duen argitze saio bat baizik, menturaz debaldetako:

TALAI A GALDUAK - 2

Maite zaitudala badiot min eman nahi dizut
Iritsi garela dirudi hilakintza amaituko da
Arrotz egingo zaigu etxea eta maite dudana idatziko dut
orduan

Kale honen beste aldean zer dago

Zuk eta nik ez dugu berdin sofritzen
Nigandik urrun lehertu dira zure zainak zugandik urrun
maiztu nire adiskidantzak
Tartean basamortuak dagoz demokraziak dagoz
herri gisuztatuak
Ibaiko erdokatan itoek besoaz seinalatzen dizkidade
Harrotutako hiri-sarrerak zubi altxagarriak
Ez daukat armarik sehaskan ezkutatzeko
Askatasun itsustu bat besterik ez bantustan atzendu bat
besterik ez
Zein banderaren pean bataiatuko dugu maitasuna
[bigarrenez
Zein uretan zein haitzarriren bila
Proklama eder bat kopiatuko dut zure ireki guztietan
irakurribako txatalak ageri dira
Gagozanak gagoz
Gurean ez da soldadu ezezagunik handizkako askatasunik
Erraz dira desartikulatzen nire sentimenduk
Min eman nahi dizut poema bateko trintxera estalgarritik
Ezpaldutako arbolen etorbideak dauzkat, zeru bat
Gauetz ureztatzen den futbol zelai bat bezalako eta
uzteko karguak
Gaizki egiten dituz zubiak gaizki idazten dituz gaizki
maite zaitut bakealdi egoskabe honetan
Zamaketariak okinak koldarrak gagoz
Gagozanak
Ibaia garbitzeko heldu den idortearen zain
Ikasiko dut magalean zure soina nola batu, bizkarrera nola
[ekarri
Isiltzen banaiz iduriko du minik ez dela hemen
Zorionaren piketeak jabetu direla lantoki guztiez
muino guztiez kaleez
Eta nik min eman nahi dizut maite zaitudanean

Nardagarria baina kongruentea esan dugu dela poeta-
ren malkoa. Kongruente izan beharrak ordea nekatu egiten
baitu batzuetan, honez gero gaixorik egonen zarete hain-
beste bihotz minez eta espiritu malkoz. Hala bide zegoen
Xabier Montoia ere, eta sinetsiez bazukeela horreta-
rako arrazoirik, ezagutzen dudana irakurlerik asegitzena
baita. Bost hizkuntzatan pairatu behar izan zituen negar
guztiek eragindako nardak poema hau sorrarazi zion:

Negar egiten dut.
Niregatik, zuengatik
negarrez nago.

Madalena bezala nago negarrez.
Jostailua izorratu diozuen haurra bezala
negarrez nago.

Lotu duzuen zoroa bezala
negarrez nago.

Suhiltzaileak deitzen dituzuenean piromanoa bezala
negarrez nago.

Erremedio gabeko bale zauritua bezala
negarrez nago.

Armiarmaren sare etsaietan harrapatu euliagatik
negarrez nago.

Birikarik gabeko turuta bezala
negarrez nago.

Saxofoi ilez butxatutako isurbidea bezala
negarrez nago.

Ospitale bat bezala negarrez nago.

Pupitre bat bezala negarrez nago.

Barnebide luze bat bezala negarrez nago.

Puntagabeko urrats bat bezala negarrez nago.

Asmatiko bat bezala negarrez nago.

Txori murriztu bat bezala negarrez nago.

Negarrez nago Villon-ek negar egin zuen bezala
patibuleko goren garaieratik mundua kontenplatuz.

Negarrez nago Van Gogh-ek negar egin zuen bezala
bere odolezko belarria Gauguin-i bidalita.

Negarrez nago Alexandra Kollontay-k negar egin zuen
[bezala

iraultzaren zakil mehatxugilea ikusiz.

Negarrez nago Mesrine-k negar egin zuen bezala
balaz josita azaroko goiz hotz batean.

Negarrez nago Sid Vicious-ek negar egin zuen bezala
bere zainak bilatzen, lainoan.

Negarrez nago Dylan Thomas bezala

Adamov bezala

Rimbaud bezala

Xabier Montoia bezala,
neroni bezala, azken finean.

(...)

Niregatik negar egiten dut

—niregatik batipat—
esku artetik ihes egiten utzi nuelako
gozarazi ninduen txori bakarra.
Negar egiten dut
beti negar egiten denagatik, ezer egin ezinean.
Negar egiten dut eta zuen aurrean erantzten naiz
nire ahultasun eta nire ezintasuna erakutsiz.
Negar egiten dut
zuei bihotza eta ipurdia ukitzeko.
Negar egiten dut zuen gupida eta haren losintxak
[arrenka.
Negar egiten dut
atsegin dudalako.

Poetak katarsi politiko-moral bat egiten du gehiegi-keriaren bitartez. Desmitologizatze bat proposatzen du, eta barre ironiko bat egiten die ofizioko lagunei... Hauxe da Montoiaren poesia berezi egiten duen ezaugarrietako bat: probokaziozko jarrera, zenbaitetan desatsegina zai-
gun eta beti ere poxelu egiten digun tonuz gora edo behe-
ragoko agertze bat. Bere inkonformismoa, izan ere, berdin
jazartzen zaio etika kristauari zein zintzotasun komunis-
tari, azken finean ortodoxia modu desberdinei egiten die
eraso, kontziente eta zuhurki.

Poeta beti izan da gauaren biztanle, izarrei beha egin
izan du hasperen, edo ilunpean babestu ohi da itzalek
ikara ez dezaten. Xabier Montoia bestelako poeta da, gaue-
ko piztia den neurrian. Aurkintza urbano desolatuak era-
kusten dizkigu, eta bakardadean kokatzen du bere burua.
Maitasuna baino gorrotoa du balore, eta gorputzarekin
batera transfiguratzen zaio espiritua, amoral bihurtzen da,
indibidualtasuna aldarrikatzen du. Baina paradoxa bada
ere, otsoen anaia egiten da. Pudore handi bat dago, ene
aburuz, Montoiaren poesiaren funtsean, gainez egin ez
diezaion gorde egiten duen lurreko kondenatuekiko elkar-
tasun handi bat, arauak eder deklaratu duen ooren go-
rrotoa delako berea.

Poema hori irakurrita, nor ausart liteke negar egiten,
nor jar liteke malkoa idazten? Gizaki bakarra dago mun-
duan hori irakurrita malkoa errebindika dezakeena: beste

poeta bat. Badakit Rikardo Arregik ezagutzen zuela Montoiaren lana, eta ez bera bezala gasteiztarra delako, baizik eta hura bezala irakurle handia delako. Arregi oso kontzientea da malkoa, alegia, lirika, oso landua dagoela, gai eternalak —heriotzak, maitasunak, maitasun ezak...— eragindako komunleku handi bat besterik ez dela. «Ezer berririk ez dago» esaten digu poema batean, eta hala ere ez da isiltzen, jarraitu egiten du «baina kristalaren bestaldean ikusiriko itsaso eta zerua / ez dira engoitik berdinak» esateko. Oreka ezin zailago horretan moldatzen du Arregik bere poesigintza: kultura erreferentziaz baina ez akademiko, inguruaz arduratuagatik kosmopolita, ondare unibertsaleko mitoak eta pertsonaiak bertakotasun batera ekarri-rik. Inon diren edertasunen miresle, «baina» hark bideratzen du idaztera, badakielako «hiri berrien promesa» ez dela kimera bat, beharrezko utopia baizik. Horrek ematen dio oroitzapena etorkizunetik datorrela baieztatzeko kurraia. Horregatik gainditzen du kultismoa, horregatik ez da apaingarri hutsa ageri duen dotorezia. Bere aipu ugariak ez dira sortzaile handiek daukaten elementu arrotzen asimilatzeko ahalmena besterik, Parthenon beldurgarria Altubeko lainoak biltzen du, Sarajevoko muinoek inguratzen dute bere Gasteiz, Ponpeian amaitzen du Zapateria kaletik barrena... Hori, besteak beste, zeharbidez eta berak duen manera finean, gure historiaren zekena kritikatzeko modua da.

LUR LOKARTUA I

Sankt Aleksander Nevski katedral ederrean
ikono izarniatsu artean kuzkurturik
dagoen atsoaren antzera, begi lauso,
xuxurlatzen ditut elur santuen izenak,
letania zaharrak, ene mila arrazoi,
popeak ulertuko ez lituzkeen suak,
gure hasperenak kandela ttipiak urtzen.

Liturgiaren kantu lasaiak bukatzean
buruko zapia egokitzen du atsoak,
eta nik, antzera, behar den hitza atontzen
etxera aurretik ogia eta gurina
erosteko indar doia emango diguna,

etxera aurretik barnea eta keinua
maskaratzeko kemena emango diguna.

Brecht-ek antzerkirako gomendatzen zuen urruntasun efektuaren antzekoa lortzen du Arregik poemen geografía urrunean edo iraganean kokatzen duelarik. Irakurleak eszenario batean ikusten du poema, eta irakurtzen duena kronika objektibo bat dela uste du. Gero hasiko da kodeak interpretatzen, exotismoaren lilura pasatakoan. Eta orduan gure historia garaikideaz eginen du gogoeta, edo maitamalura dastatuko du. Bestek eta aspaldi «idatzi izan balitu bezala» idatzi izan ditu maiz bereak Arregik, maisua da teknika horretan.

Obra laburreko poeta dugun arren, Rikardo Arregik larderia handiz eraiki du kanon propio bat. Bere bigarren liburuan ni pertsonalak presentzia handia hartu du, eta gure egunerokoaren detaile arruntak txertatzen dizkio mundu mitikoari, indar handiko kontrastetan.

Rikardo Arregi Diaz de Herediak diosku mendia higitzen duen uraren antzera higitzen digula gorputza malko bakar batek. Desmasia bat irudituko zaizue, baina arrazoi du, bera poeta delako, eta poeten gorputzak bestelakoak direlako, minberak, izukor, edo nahiago baduzue, poeten malkoak bestelakoak direlako, urratzaile, erregarri, garratz.

Horixe baita poetaren lanbidea,
ezer kobratu gabe negar egitea!

Eskerrik asko, poeta lagunok. Zuen malkoari esker daukagu gure maluren eta pozen berri; gure begian ikusten jakin izan duzuen zuen malkoari esker gure samin pertsonalak gozatu dizkiguzue; negar egiteko beldur ez zaretelako ikasi dugu kantatzen gure saudade kolektiboa, gure fado nazionala: «Nesta vida desvairada, ser feliz é coisa pouca.»¹

1. XX. Mendeko Poesia Kaierak bildumaren bigarren emanaldia aurkezteko Koldo Izagirrek eman zuen hitzaldia (2000-11-24).